

МОРАЛЬНА СТІЙКІСТЬ ВОІНА ЯК ЧИННИК УБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ВІД МОРАЛЬНОЇ ТРАВМАТИЗАЦІЇ ПІД ЧАС ВИНИКНЕННЯ МОРАЛЬНОЇ ДИЛЕМИ В ХОДІ БОЙОВИХ ДІЙ

Педченко О. В. кандидат психологічних наук,
Черкаський національний університет
імені Б. Хмельницького

<https://orcid.org/0000-0003-4725-940X>

Сасенко О. Г. кандидат технічних наук, доцент,
Військовий інститут телекомунікацій та
інформатизації імені Героїв Крут

<https://orcid.org/0000-0001-7127-6686>

Манзя Є. В. Військовий інститут телекомунікацій
та інформатизації імені Героїв Крут

<https://orcid.org/0000-0002-5350-1162>

У статті розглядається проблема моральної стійкості воїна як складової психологічної стійкості. Обґрунтовано важливість розвитку моральних якостей військовиків як підґрунтя формування моральної стійкості. Акцентовано увагу на важливості навчання військових лідерів для опанування алгоритмом процесу ухвалення рішень в ситуації моральної дилеми для забезпечення від моральної травматизації та забезпечення високої бойової активності особового складу.

Ключові слова: моральна травма; моральна дилема; моральна стійкість; моральні якості воїна; алгоритм етичного процесу ухвалення рішення.

Вступ. Війна, що триває в Україні з 2014 р. та яка увійшла до нової фази з лютого 2022 р., ставить перед суспільством нові виклики. Особливо гостро ці виклики відчують захисники нашої держави – воїни, які боронять її на передньому краї та постійно перебувають в умовах бойового стресу. Бойовий стрес, якого зазнають воїни Збройних Сил України, пов'язаний з діяльністю в умовах щоденної напруги, в умовах екстремальних ситуацій, з тривалою ізоляцією від звичних умов життя. Як окрему групу стресорів у професійній діяльності військових виокремлюють стресори морально-етичного характеру. До цих стресорів відносять докори сумління, відповідальність військових за життя та здоров'я мирного населення, відповідальність за життя та здоров'я ворогів, необхідність застосування зброї чи інших засобів ураження. Ще одним важливим чинником стресу військовослужбовців є необхідність ухвалювати рішення в ситуації складного морального вибору, тобто, в ситуації моральної дилеми.

Війна привносить до життя військових багато ситуацій, коли важко або й неможливо ухвалити рішення та діяти у повній відповідності з моральними

переконаваннями: врятувати одного побратима ціною життя іншого; віддати наказ, розуміючи, що його виконання майже не залишає воїнам шансів залишитися живими. Наслідком ситуацій, коли людина є або безпосереднім учасником, або свідком подій, у яких руйнівного впливу зазнають підвалини її моральності, є особливий вид травматизації. Травма, за якої під руйнівний вплив підпадають основні цінності людини, отримала назву моральної травми. Наслідком такої травми, як стверджує Е. Свобода (Svoboda E., 2022) є відчуття гніву, провини, нездатність пробачити себе або іншого, висока ймовірність депресії та суїцидальні імпульси. Криза моральної травми є особливо значущою у часи війни, і особливо для військових – адже моральні дилеми з якими вони стикаються під час виконання бойових завдань стають ледве не щоденним явищем їхнього життя. Наявність у професійній діяльності військових стресорів морально-етичного характеру дозволяє вести мову про важливість формування моральної стійкості військовослужбовця як складової його психологічної стійкості, зокрема, в контексті забезпечення його від моральної травматизації.

Відтак **метою статті** є розкриття важливості моральної стійкості воїна у контексті забезпечення його від моральної травматизації, зокрема, під час ухвалення рішення в ситуації моральної дилеми.

Завдання. Досягнення означеної мети зумовило постановку та виконання дослідницького завдання спрямованого на виявлення особливостей стресорів морально-етичного характеру, обґрунтування напрямів професійної підготовки та практичної діяльності, пов'язаних з формуванням і підтриманням моральної стійкості українських військовослужбовців з урахуванням стандартів країн-членів НАТО.

У статті дістали подальшого розвитку напрями зниження негативного впливу стресорів морально-етичного характеру на стійкість та бойову активність українських військовослужбовців з урахуванням досвіду сучасної російсько-української війни та функціонування збройних сил країн-членів НАТО.

Теоретичне підґрунтя. Проблема формування морально-психологічної стійкості воїна у контексті забезпечення його від моральної травматизації є відносно новою у вітчизняній психології. Засади формування психологічної стійкості воїнів розкриті у працях А. Беспалька (Bespalko A. O., 2018), В. Клочкова (Klochkov V. V. 2022), О. Кокуна, В. Мороза, І. Пішко (Kokun O. M. et al, 2022), З. Комара (Komar Z., 2017), О. Романчука (Romanchuk O., 2022), В. Чорного, А. Романишина, О. Остапчука (Chornyi V., Romanychyn A. & Ostanchuk O., 2024). Поняття морально-психологічної стійкості постулюється у роботах Г. Бондарева та П. Круть (Bondarev H. V., & Krut P. P., 2020), А. Соколова (Sokolov A., 2020), В. Ягупова (Iahupov V., 2004), О. Ярешенко (Iareschenko O. V., 2019). Сутність поняття моральної травми у порівнянні з поняттями колективної травми, ПТСР та травматичного стресу розкривається у роботі Т. Гордовської (Hordovska T. I., 2021). Проявам симптомів моральної травми у військових та цивільних під час війни присвячена наукова розвідка М. Козігори (Kozihora M. A., 2022). Різні аспекти моральної травматизації військових вивчали західні дослідники: К. Браян (див. (Kozihora M. A., 2022) – подібність та

відмінність симптомів моральної травми та ПТСР; Р. Мартін (див. (Kozihora M. A., 2022) – прогнозування ризику самогубства під час моральної травматизації. І. Севрук та Ю. Соколовська (Sevruk I., & Sokolovska Y., 2022) наголошують на новизні вивчення питання ухвалення рішення військовими під час розв'язання морально-етичної дилеми в умовах бойових дій. Ю. Соколовська, І. Севрук, Н. Чупрінова (Sokolovska Y., Sevruk I., & Chuprinova N., 2021) зауважують, що проблема “оптимального морального вибору військовослужбовця та відповідного морального вчинку в контексті невизначеності ситуації збройної боротьби” залишається за межами теоретичного розгляду вітчизняних науковців.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дослідження складає сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, застосування яких дозволило забезпечити достовірність отриманих результатів, досягнення сформульованої мети і завдання дослідження.

Загальнонаукові методи – аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, порівняння та формалізація, дозволили дослідити загальні тенденції впливу стресорів морально-етичного характеру сучасної російсько-української війни на моральну стійкість українських військовослужбовців.

Серед спеціальних методів, використаних під час дослідження, відзначимо: спостереження, аналіз спеціальної літератури, експертні оцінки з метою аналізу поняття моральної стійкості особистості в екстремальних умовах, визначення підходів до формування моральної стійкості військовослужбовців до умов бойових дій.

Результати і обговорення. Моральні страждання виникають тоді, коли дії людини, або ж її бездіяльність суперечать її ж моральним принципам та цінностям. Моральний біль супроводжується емоціями провини, сорому, ненависті, агресії. Ці переживання і зумовлюють те, що у психології називають моральною травмою.

Моральна травматизація зумовлюється невідповідністю між тією реальністю з якою людина зіштовхнулася і у якій вона змушена ухвалювати рішення і діяти – та моральними

принципами людини. Е. Свобода (Svoboda E., 2022), звертаючись до історії виникнення поняття моральної травми зауважує, що це поняття до наукового обігу запровадив психіатр Дж. Шей у 90-х рр. XX ст. Але явище моральної травматизації існувало набагато раніше. Б. Літц, який працював у Сполучених Штатах Америки з ветеранами воєн у В'єтнамі, Іраку та Афганістані, зауважив, що більшість задовнених травм були пов'язані із посиленням почуття провини та безнадії. Моральна травма, як зауважує Б. Літц виникає тоді, коли "ваше уявлення про справедливий і добрий у своїй суті світ руйнує щось, що ви зробили або чого ви стали свідком" (див. (Svoboda E., 2022)). Людина переживає подію, яка перевертає її систему цінностей. Це й зумовлює реальні, а не вигадані моральні страждання.

Відповідно до досліджень Т. Ходжсона (див. (Kozihora M. A., 2022)), моральна травма може бути зумовлена такими чинниками: аморальними вчинками, смертю та травмуванням, свідками яких суб'єкт стає чи вчиняє сам; необхідністю ухвалення рішення в ситуації моральної дилеми, що може тягти за собою відчуття зради іншим чи собі самому, відчуття дегуманізації, насильства. Підкреслимо, що моральну дилему, що постає перед воїном, дослідник визначає як один з важливих чинників травматизації. На нашу думку, саме цей чинник є надзвичайно важливим, адже усі інші чинники – відчуття аморальності здійсненого, травматизація чи смерть, відчуття зради, насилля – можуть бути наслідком ухвалення в ситуації моральної дилеми рішення.

Розглянемо сутність поняття моральної дилеми. Т. Федотова (Fedotova T. V., 2022). визначає моральну дилему як ситуацію, коли суб'єкт має зробити вибір між двома моральними припущеннями, за умови, що кожне з цих припущень має для суб'єкта однакову вагу та значущість, а їхнє втілення до життя матиме однакові наслідки. При цьому жодне з моральних припущень не може бути втілене до життя без порушення іншого. Л. Мальцева та О. Гончарова (Maltseva L. K., & Honcharova O. O., 2020) стверджують, що моральна дилема є проблемною ситуацією, яка може бути розв'язана за допомогою двох

взаємовиключних рішень. При цьому, з морального погляду обидва рішення не є бездоганними. Тобто, це важкий для людини вибір між несприятливими чи навіть взаємовиключними альтернативами. Рішення, яке б відповідало моральним нормам під час розв'язання дилеми не існує. Прикладами моральних дилем можуть бути питання: "Чи вартий порятунок життя кількох людей шляхом убивства однієї людини?" або "Кого рятувати першим за рахунок життя іншого – рідну людину чи незнайому?" (Dylema (dilemma, 2023)).

Моральна дилема, як наголошує Т. Федотова (Fedotova T. V., 2022), зумовлює в особистості моральний дистрес. Моральний дистрес описується В. Флемінгом як збіг або ж зіткнення у свідомості людини таких моральних рішень, які є конкуруючими, але які особистість сприймає як обов'язкові для втілення. Тобто, особистість має водночас втілити або виконати конкуруючі між собою моральні рішення. Це завдає людині моральних страждань та може зумовити переживання екзистенційної провини та сорому, невпевненості та безпорадності, відчаю, абсурдності життя та втрату сенсу, тобто, тих переживань що є характерними для моральної травматизації.

Питання вирішення моральних дилем, як наголошує О. Бойко (Boiko O. V., 2020) є доволі поширеною проблемою, особливо у представників тих професій, від рішень та дій яких залежать життя людей. До низки таких професій відноситься й професія військового. Перед військовим може постати моральний вибір: дотримуватися своїх чи делегованих державою моральних принципів або ж погодитися з іншими принципами, які є доцільними, наприклад, з військового погляду. Небезпека дилем у контексті можливої моральної травматизації у тому, що не існує такого її розв'язання, яке б відповідало загальновизнаним моральним нормам (Boiko O. V., 2020). Найбільша ж проблема дилем у тому, що вони можуть паралізувати дії людини, що є смертельно небезпечно в умовах війни.

Той факт, що моральна дилема є однією з важливих моральних проблем війни зауважує Н. Головіна (Holovina N. I., 2022). Дослідниця також визначає дилему як проблему, що не має однозначного та

простого рішення і яка містить суперечність, що не піддається формальному аналізу. Вона стверджує, що головна моральна дилема війни пов'язана з відповіддю на питання: “за яких умов людина має моральне право і навіть моральний обов'язок вбити іншу людину?” (Holovina N. I., 2022, с. 13). Шукаючи відповідь на це питання, Н. Головіна звертається до розробленої у філософії доктрини морально виправданої війни та її принципів. Перший принцип визначає за яких обставин війна стає справедливою справою. Значущою обставиною, яка зумовлює справедливість війни є її морально виправдана мета – це ситуація, коли ви захищаєтеся від агресора, який на вас напав, запобігаєте геноциду, захищаєте союзників чи друзів. Підтвердження цієї тези знаходимо у В. Кравченко та В. Пашченко: “У межах справедливого застосування військової сили етичним і легітимним вважається самозахист від жорстокого насилля агресора, той на кого здійснили напад має повне право захищати себе та свій народ” (Kravchenko V. Y., & Pashchenko V. I., 2016, с. 7). У цьому контексті підкреслимо також позицію Г. Бондарева та П. Круть (Bondarev N. V., & Krut P. P., 2020). Дослідники констатують: для того, аби виник моральний внутрішньо-особистісний конфлікт, суперечність, що зумовлена дилемою, має набути для людини глибокого особистісного сенсу, інакше вона не буде сприйматися як дилема. І тоді для людини не буде проблеми вибору між християнською цінністю “не вбий” та обов'язком захищати свою країну на полі бою.

Підтвердження дієвості окресленого вище знаходимо в інтерв'ю психотерапевта, майора Збройних Сил України у відставці О. Карачинського (Krykunenko I., 2022), яке він дав кореспонденту “New voice. Україна”. Відповідаючи на питання про те, чи виникають у бійців моральні дилеми пов'язані із вбивством іншої людини, зазначив, що не зустрічав таких дилем у військових під час бойових дій. Науковець пояснює це двома чинниками. Перший – це особливості ведення бою. Адже, коли відбуваються бойові дії, то часу розмірковувати “вбивати чи не вбивати” просто немає, діють інстинкти. Другий чинник – особливості сприйняття ситуації

військовими. Мається на увазі сприйняття супротивника не як людини, стосовно якої виникає моральна дилема – чи маю я право її вбити?, – а як ворога, агресора, негідника який прийшов убити тебе та захопити твою землю. Така дегуманізація супротивника, зауважує О. Карачинський, є важливою для виконання бойових завдань військовими (Krykunenko I., 2022). З такою позицією солідаризується З. Комар (Komar Z., 2017). Він підкреслює важливість морально-психологічної підготовки воїна у контексті його убезпечення від руйнівних емоцій. Одним з видів підготовки до бойових дій є встановлення між воїном та ворогом моральної дистанції за допомогою усвідомлення: “вони – агресори”, “вони прийшли знищити нас та наш дім”.

Другий принцип доктрини морально виправданої війни, на який вказує Н. Головіна (Holovina N. I., 2022) – це справедливість у самій війні. Це ті моральні обмеження відповідно до яких людина діє під час війни. Тобто, не достатньо мати моральне обґрунтування справедливості війни, важливо вести цю війну відповідно до правил та норм моралі. Для забезпечення справедливості у самій війні важливо діяти відповідно до принципів пропорційності та вибірковості. Пропорційність передбачає використання такої міри насильства під час конкретної військової операції, яка є необхідною для досягнення мети і не більше. Тобто, має бути адекватне співвідношення між завданням насиллям та мірою відповіді на нього. Проте, зауважимо, що реалізація цього принципу вже передбачає можливість виникнення певних моральних дилем – як визначити пропорційність та відповідність міри насильства та мети військової операції? Принцип вибірковості як практична реалізація принципу справедливості, передбачає заборону знищення не комбатантів. Справедливість під час військових дій можлива за умови, що у кожному ухваленому військовим рішенні відображені його моральні переконання. Тоді рішення будуть, у тому числі, спрямовані також на обмеження жорстокості, страждань та руйнувань. Як зауважують В. Кравченко та В. Пашченко (Kravchenko V. Y., & Pashchenko V. I., 2016), для “справедливої” війни не достатньо її

моральних та справедливих цілей – засоби ведення війни та засоби досягнення конкретних бойових цілей також не мають бути аморальними.

Морально-етичні дилеми та проблеми вибору постають на війні як перед рядовими солдатами так і перед представниками вищого командного складу армії. Кожного разу такі ситуації будуть супроводжуватися невизначеністю та певними ризиками. Як приклад морально-етичної дилеми, що постає перед військовослужбовцем, може бути питання того, як розпорядитися їжею, персональною аптечкою або власною безпекою для того, аби забезпечити можливість рідним загиблого побратима поховати його на своїй землі. У ситуації війни це питання набуває проблеми вибору між власним життям та здоров'ям чи життям та здоров'ям іншого або між власним життям і здоров'ям та самосприйняттям себе як гідної людини.

І. Севрук та Ю. Соколовська (Sevruk I., & Sokolovska Y., 2022) також звертають увагу на той факт, що проблема ухвалення персонального рішення та відповідальності за нього у ситуації морально-етичної дилеми є надзвичайно гострою у військовий час. Проблема ухвалення такого рішення не може оминати жодна цивільна, а тим більше військова особа. Дослідниці зауважують: “Етичне рішення, що пов’язане з морально-етичною дилемою у ситуації морального вибору, – завжди постає як необхідність вирішення внутрішнього морального конфлікту. Це завжди надскладний та болючий вибір з неочевидними наслідками, що потребує від людини повного усвідомлення можливих наслідків та готовності взяти на себе персональну та соціальну відповідальність” (Sevruk I., & Sokolovska Y., 2022, с. 83). Л. Мальцева та О. Гончарова також акцентують увагу, що для того, аби здійснити вибір одного з двох можливих варіантів рішень та “прийняти до розуміння наслідки цього вибору, потрібна сила” (Maltseva L. K., & Honcharova O. O., (2020), с. 65). У контексті вищесказаного набуває значущості сформованість у суб’єкта такої властивості як моральна стійкість, яку ряд дослідників визначають як складову психологічної стійкості.

У науково-методичній розвідці О. Кокуна та ін. (Kokun O. M., 2022)

здійснений аналіз наукових підходів до розуміння поняття психологічної стійкості. Дослідники наголошують, що у сучасній науковій літературі психологічну стійкість розглядають у різних аспектах: як особистісну властивість, яка має складну структуру; як вияв адекватності психічного стану суб’єкта; як здатність до відновлення позитивних психічних станів; “як сукупність адаптаційних процесів, що забезпечують інтегрованість особистості в плані збереження узгодженості основних функцій, стабільність їхнього виконання” (Kokun O. M., 2022, с. 9). Зауважимо, що у якому б контексті психологічна стійкість не розглядалася науковцями, характерною є спільна позиція щодо того, що саме її сформованість дозволяє суб’єкту протистояти важким, напруженим та несприятливим життєвим обставинам, зберігаючи при цьому працездатність, здатність до самоорганізації та регуляції власної поведінки та емоційного стану. Одним з важливих ресурсів психологічної стійкості дослідниками визначається ресурс характеру. Під цим ресурсом розуміється можливість людини опертися на власні стійкі та здорові переконання, які узгоджуються із системою особистісних цінностей, що є підґрунтям моралі та надають сенс життю. Підкреслимо, що у зазначеній праці (Kokun O. M., 2022) виокремлюються шість компонентів психологічної стійкості: індивідуально-особистісний, вольовий, емоційний, мотиваційний, когнітивно-оцінний та морально-психологічний.

З опорою на моральність, як особистісну властивість, поняття стійкості тлумачиться О. Шемчуком, В. Гаврюшенко та Н. Вербиним (Shemchuk O. M., Navriushenko V. V., & Verbyn N. B., 2023). Дослідники розглядають це поняття у контексті моральних рис та чеснот воїнів Збройних Сил України, які виконують бойові завдання. Як моральна чеснота стійкість виявляється у силі духу та незламності, у здатності переносити усі випробування війни, усі обмеження та складності, зумовлені війною, не втрачаючи при цьому непохитність прагнення перемоги та любов у серці. Підґрунтям для формування та розвитку моральних чеснот є ціннісно-мотиваційна та вольова сфери

особистості. Дослідники підкреслюють значущість моральних чеснот військовослужбовців Збройних Сил України в умовах сучасної російсько-української війни з огляду на низку чинників. По-перше, як зауважують науковці, саме моральні цінності та чесноти військових є запорукою їхньої перемоги, оскільки забезпечують впевненість, волю до перемоги, сприяють збереженню психологічного здоров'я та ухваленню зрілих рішень. По-друге, саме опора на моральні цінності дозволяє воїну “чинити правильно у повсякденному житті у межах своєї кар'єри” (Shemchuk O. M., Havriushenko V. V., & Verbyn N. B., 2023, с. 151). Особливо важливим це є з огляду на інформаційно-психологічну війну, яку здійснює ворог, намагаючись дискредитувати українських воїнів як перед світовою спільнотою, так і перед населенням тимчасово окупованих територій України. Третій чинник, який обумовлює значущість моральних чеснот воїнів Збройних Сил України – це те, що саме опора на них дозволяє не просто пережити вплив травматичного стресу війни, а й сприяє подальшому посттравматичному особистісному зростанню.

А. Соколов (Sokolov A., 2020) наголошує на характерних рисах морально стійкої особистості. До таких рис він відносить такі, як витримка, незламність, непохитність, міцність та здатність протистояти проявам аморальності. Дослідник переконаний, що моральну стійкість військовослужбовця варто розглядати як його характерологічну особливість. Саме моральну стійкість дослідник вважає найбільш важливою якістю у контексті формування готовності військовослужбовця до виконання своїх обов'язків.

На думку В. Ягупова (Iahupov V., 2004), визначальними для морально-політичної стійкості воїна під час виконання ним бойових завдань є дві групи почуттів. Перша – це морально-політичні почуття до яких з погляду науковця варто віднести патріотизм, відданість Батьківщині, відчуття громадянськості. Друга група почуттів – це почуття відповідальності, яке проявляється у низці властивостей: усвідомлення обов'язку перед суспільством, уміння оцінювати свої

вчинки, відповідальне ставлення по відношенню до самого себе, до інших, до військового колективу. В. Ягупов (Iahupov V., 2004) підкреслює важливість морального чинника у вирішенні бойових завдань та досягненні поставлених цілей під час війни.

На тому, що морально-психологічна стійкість воїна залежить від розвиненості моральних почуттів, а саме: любові до Батьківщини, ненависті до ворогів, почуття військового обов'язку, честі, гідності, совісті, акцентують увагу Г. Бондарев та П. Круть (Bondarev H. V., & Krut P. P., 2020).. Саме ці моральні почуття мотивують військового у бою. Усі почуття, у тому числі й моральні, як підкреслюють науковці, тісно пов'язані із світоглядом воїна, його переконаннями.

У контексті формування моральної стійкості воїна акцентуємо увагу на позиції О. Завгородньої (Zavhorodnia O. V., 2009). Дослідниця стверджує, що моральне становлення особистості передбачає розвиток двох компонент моральності – мотиваційного та регуляційного. Високий рівень розвитку мотиваційної компоненти передбачає домінування у потребнісно-мотиваційній сфері особистості емпатійно-альтруїстичної мотивації: цінності служіння людям, любові, творчості. Високий рівень розвитку регулятивної компоненти моральності означає здатність особистості регулювати свою поведінку на підставі самосвідомості, здатність самостійно ставити та розв'язувати завдання, здатність до наднормативної активності. Результатом морального становлення особистості воїна є формування у структурі його характеру таких рис як емпатійне ставлення до людей, відсутність егоцентричної обмеженості, здатність не робити “атрибутивних помилок”, тобто не приписувати собі шляхетні мотиви, а іншим людям – більш низькі, а також здатність до надситуативної активності, до постановки надзавдань, спроможність діяти в умовах невизначеності та ризику. На нашу думку, сформованість цих рис є важливим компонентом моральної стійкості воїна, а, відтак, чинником убезпечення його від моральної травматизації.

На тому, що моральність є надзвичайно важливим чинником ефективної діяльності військовослужбовців, акцентується увага й у

монографії “Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх військ МВС України” (Matsehora Y. V. та ін., 2013), у якій наведені результати дослідження, що було проведене у контексті розробки психологічного профілю військовослужбовців. Під час дослідження науковці виокремили особистісні властивості високоефективних та слабоефективних військовослужбовців. Відповідно до отриманих результатів, військовослужбовці з високою ефективністю професійної діяльності мають значно вищі показники моральності, ніж ті військові, які є слабоефективними. Підкреслимо, що у цьому ж дослідженні відзначається й високий рівень адаптивності високоефективних військових. Дослідники припустили, що саме розвиненість ціннісно-моральної сфери, а також високий рівень нервово-психічної стійкості є важливою умовою адаптивності високоефективних військових.

Відтак, аналіз наукових джерел дозволяє констатувати важливість формування моральних якостей воїнів Збройних Сил України не лише в аспекті успішності їхньої діяльності по захисту незалежності та суверенності нашої держави, а й в аспекті формування їхньої моральної стійкості, як чинника убезпечення від моральної травматизації в ситуації моральної дилеми та чинника посттравматичного зростання.

У контексті убезпечення воїнів від травматичних наслідків необхідності ухвалення рішення в ситуації моральної дилеми наголосимо також на позиції О. Бойка (Boiko O. V., 2020). Дослідник констатує: оскільки людство постійно стикалося з моральними дилемами, то існували й спроби віднайти рішення для їхнього розв’язання. Результатом наукових пошуків стали певні рекомендації, до яких можливо звертатися у ситуації моральної дилеми. По-перше, варто пам’ятати, що у деяких випадках наявність дилеми може бути спростована шляхом логічних розмірковувань. По-друге, якщо дилема все ж присутня, вибрати те рішення, реалізація якого передбачає більше добро та, відповідно, менше зло. По-третє –

спробувати розширити горизонти бачення ситуації, що може дозволити переглянути проблему, знайшовши нові альтернативні рішення її розв’язання. Як зауважує О. Бойко (Boiko O. V., 2020), ухвалити рішення в ситуації моральної дилеми, військовому може допомогти алгоритм “етичного процесу ухвалення рішення”. Цей алгоритм пропонується військовим лідерам в арміях цивілізованих країн світу. Опанування алгоритмом процесу етичного ухвалення рішення дозволить військовому в ситуації моральної дилеми не лише ухвалити єдино можливе та ефективне рішення, а й бути при цьому захищеним від моральної травматизації.

Проте, тут виникає ще одна моральна дилема, про яку пишуть Р. Пагулич та ін. (Pahulych R. et al., 2023). Згаданий вище алгоритм вивчають військові лідери, зокрема, армій країн НАТО. Навчання є ключовим елементом для успішних бойових дій. На сьогодні, Збройні Сили України мають проблему: в активній фазі війни втрачено багато досвідчених бійців та молодших офіцерів – це ті люди, що мали досвід бойових дій, могли ухвалити рішення, були навченими та ефективними. Постає проблема постійного навчання військових – адже навченість однаково важлива для усіх починаючи від простого солдата до старших офіцерів. Оскільки без відповідної підготовки і навчання збільшуються втрати. Тому тих, хто виявляє навички ефективного управління під час виконання бойових завдань, важливо навчати. Але поки вони проходять навчання хтось виконує бойові завдання і платить свою ціну, у тому числі й через брак відповідних знань. Якраз у цьому й полягає сутність моральної дилеми, яку має розв’язати військове керівництво: перспективних військових з управлінського погляду необхідно відривати від виконання бойових завдань, забезпечуючи їхнє навчання, але хтось при цьому має залишатися на бойовому посту, виконувати бойові завдання, жертвуючи собою.

Висновок. Таким чином, моральні дилеми в умовах сучасної російсько-української війни є невід’ємною частиною життя українського війська як рядового, так і командного складу. Ці дилеми стосуються не ставлення до ворога, не реалізації

християнської цінності “не убий” відносно ворога, що прийшов знищити український народ та державність, а ставлення до побратимів у контексті збереження їхнього життя з одного боку, а з іншого – необхідністю пожертвувати їхнім життям чи власним життям для захисту Батьківщини. Підґрунтям, що допоможе ухвалити складне моральне рішення, допоможе убезпечити воїна від моральної травматизації в ситуації моральної дилеми є його моральні якості, що є підвалинами моральної стійкості, важливим змістом якої є глибоке усвідомлення воїном сенсу того, що він

робить і за що бореться, усвідомлення змісту та цінності цієї діяльності, а також усвідомлення приналежності до історії своєї держави та її боротьби за свободу та незалежність.

За межами даної роботи залишилося коло питань, що очікують свого вирішення, а саме: дослідження практичних аспектів формування моральної стійкості майбутніх воїнів та формування під час їхнього навчання навичок та алгоритмів дій у ситуації моральної дилеми з метою запобігання їхньої моральної травматизації в умовах бойових дій.

Список використаних джерел

1. Беспалько А. О. (2018). Теоретичний аналіз психологічної стійкості особистості. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. С. 21-24.
2. Бойко О. В. Етична дилема прийняття рішення військовим лідером. URL: https://petrimazepa.com/uk/etichna_dilema_priinyattya_rishennya_vijskovim_liderom. (дата звернення: 26.01.2025).
3. Бондарев Г. В., & Круть П. П. (2020). Основи військової психології: навчальний посібник. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 272 с.
4. Головіна Н. І. (2022 р.). Етика війни: моральні дилеми військових конфліктів. Людський потенціал у контексті сучасних соціокультурних перетворень [матеріали Всеукр. наук.-практ. Конференції]. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, С. 13-16.
5. Гордовська Т. І. (2021). Конструкт моральної травми та його концептуальний зміст. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 4. С. 7-16.
6. Кокун О. М. та ін. (2022). Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій: метод. посіб. Київ-Одеса: Фенікс, 128 с.
7. Завгородня О. В. (2009). Моральність як психологічна проблема. Психологія і суспільство № 2. С. 60-77.
8. Ключков В. В. (2022). Особливості формування психологічної стійкості майбутніх офіцерів збройних сил України. Вісник Національного університету оборони України № 6. С. 67-77.
9. Козігора М. А. (2022). Прояви симптомів моральної травми у військовослужбовців та цивільного населення під час війни. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 2. С. 20-27.
10. Комар З. (2017). Психологічна стійкість воїна: підручник для військових психологів. Київ.
11. Кравченко В. Ю., & Пашенко В. І. (2016). Практика та теорія “справедливої війни” в XXI столітті. Вісник Дніпропетровського університету № 1. С. 4-12.
12. Крикуненко І. Коли тебе можуть завтра вбити. Військовий психолог – про те, які розлади найпоширеніші серед бійців “на нулі” [Інтерв’ю НВ]. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/psihologichna-pidtrimka-pid-chas-viyni-psiholog-pro-nauposhirenishi-travmi-i-rozradi-u-vijskovih-50270146.html>. (дата звернення: 26.01.2025).
13. Мальцева Л. К., & Гончарова О. О. (2020). Моральна дилема як етична проблема і варіанти її вирішення. Філософські та культурологічні проблеми людства очима студентів [Матеріали III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції]. Миколаїв: НУК, С. 62-65.
14. Пагулич Р., & Кречко Я. та ін. Чому в бій ведуть молоді командири? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-v-bii-vedyt-molodi-komandyry/32324937.html> (дата звернення: 26.01.2025).
15. Мацегора Я. В. та ін. (2013). Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх військ МВС України: монографія. Харків: Акад. ВВ МВС України, 326 с.
16. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір. URL: https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/. (дата звернення: 26.01.2025).
17. Свобода Е. Моральна травма: невидима епідемія. URL: <https://zbruc.eu/node/113373>. (дата звернення: 26.01.2025).
18. Севрук І., & Соколовська Ю. (2022). Морально-етичні аспекти діяльності цивільних та військових на території країни, що зазнала військової агресії: український досвід. Вісник Львівського університету. Серія: філос.-політолог. студії. Вип. 41. С. 78-87.

19. Соколов А. (2020). Теоретичний аналіз поняття “моральна стійкість майбутнього офіцера”. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка № 25. С. 158-162.
20. Соколовська Ю., Севрук І., & Чупрінова Н. (2021). “Етика збройної боротьби”: поняття, проблеми, перспективи дослідження. Перспективи. Соціально-політичний журнал № 4. С. 157-166.
21. Федотова Т. В. (2022). Емпіричне дослідження моральних дилем осіб юнацького віку в умовах військових дій. Перспективи та інновації науки. Серія: Педагогіка. Психологія. Медицина № 13. С. 706-719.
22. Чорний В., Романишин А., & Остапчук О. (2024). Стійкість українських військовослужбовців в ході російсько-української війни: психологічні чинники. Вісник Національного університету оборони України, № 81(5), С. 181-189.
23. Шемчук О. М., Гаврюшенко В. В., & Вербин Н. Б. (2023). Науково-теоретичні аспекти психології моральності військовослужбовців в сучасній російсько-українській війні. Вісник Національного університету оборони України № 2. С. 146-160.
24. Ягупов В. (2004). Військова психологія. Теорія і практика. Київ: ТанDEM, 656 с.
25. Ярещенко О. В. (2019). Умови розвитку морально-психологічної стійкості співробітників національної поліції України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки № 3. С. 193-198.
26. Дилема (dilemma) – що це таке і як вирішуються дилеми. URL: <https://termin.in.ua/dylema-dilemma/>. (дата звернення: 26.01.2025).

References

1. Bessalko A. O. (2018). Teoretychnyi analiz psykholohichnoi stiikosti osobystosti. [Theoretical analysis of psychological resilience of the individual] *Viiskova psykholohiia u vymirakh viiny i myru: problemy, dosvid, perspektvy: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenka. S. 21-24. (in Ukrainian).
2. Boiko O. V. Etychna dilemma pryiniattia rishennia viiskovym liderom. [The ethical dilemma of decision-making by a military leader.]. URL: https://petrimazepa.com/uk/etichna_dilema_priynyattya_rishennya_viiskovim_liderom. (in Ukrainian).
3. Bondarev H. V., & Krut P. P. (2020). Osnovy viiskovoi psykholohii: navchalnyi posibnyk. [Fundamentals of Military Psychology: A Study Guide] Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. 272 s. (in Ukrainian).
4. Holovina N. I. (2022). Etyka viiny: moralni dylemy viiskovykh konfliktiv. Liudskiy potentsial u konteksti suchasnykh sotsiokulturnykh peretvoren [Ethics of War: Moral Dilemmas of Military Conflicts. Human Potential in the Context of Modern Sociocultural Transformations] [materialy Vseukr. nauk.-prakt. Konferentsii]. Poltava : PNPu imeni V. H. Korolenka, S. 13-16. (in Ukrainian).
5. Hordovska T. I. (2021). Konstrukt moralnoi travmy ta yoho kontseptualnyi zmist. [The construct of moral trauma and its conceptual content]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Seria: Psykholohichni nauky. Vyp. 4. S. 7-16. (in Ukrainian).
6. Kokun O. M. et al (2022). Zabezpechennia psykholohichnoi stiikosti viiskovosluzhbovtiv v umovakh boiovykh dii. [Ensuring the psychological stability of military personnel in combat conditions: metod. posib. Kyiv-Odesa: Feniks, 128 s. (in Ukrainian).
7. Zavorodnia O. V. (2009). Moralnist yak psykholohichna problema. [Morality as a psychological problem]. *Psykholohiia i suspilstvo* № 2. S. 60-77. (in Ukrainian).
8. Klochkov V. V. (2022). Osoblyvosti formuvannia psykholohichnoi stiikosti maibutnikh ofitseriv zbroinykh syl Ukrainy. [Peculiarities of the formation of psychological stability of future officers of the Armed Forces of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy* № 6. S. 67-77. (in Ukrainian).
9. Kozihora M. A. (2022). Proiavy symptomiv moralnoi travmy u viiskovosluzhbovtiv ta tsyvilnoho naselennia pid chas viiny. [Symptoms of moral trauma in military personnel and civilians during war]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Seria: Psykholohichni nauky. Vyp. 2. S. 20-27. (in Ukrainian).
10. Komar Z. (2017). Psykholohichna stiikist voyna: pidruchnyk dlia viiskovykh psykholohiv. [Psychological resilience of a warrior: a textbook for military psychologists]. Kyiv. (in Ukrainian).
11. Kravchenko V. Y., & Pashchenko V. I. (2016). Praktyka ta teoriia “spravedlyvoi viiny” v XXI stolitti. [The practice and theory of “just war” in the 21st century]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu* № 1. S. 4-12. (in Ukrainian).
12. Krykunenko I. Koly tebe mozhut zavtra vbyty. Viiskovy psykholoh – pro te, yaki rozlady naiposhyrenishi sered biitsiv “na nuli”. [When you can be killed tomorrow. A military psychologist talks about the most common disorders among soldiers “at zero”]. [Interviu NV]. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/psihologichna-pidtrimka-pid-chas-viyni-psiholog-pro-nayposhirenishi-travmi-i-rozladi-u-viyskovih-50270146.html>. (in Ukrainian).

13. Maltseva L. K., & Honcharova O. O. (2020). Moralna dylema yak etychna problema i varianty yii vyrishennia. [Moral dilemma as an ethical problem and options for its solution]. *Filosofski ta kulturolohichni problemy liudstva ochyma studentiv* [Materialy III Vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii]. Mykolaiv: NUK, S. 62-65. (in Ukrainian).
14. Pahulych R., & Krechko Y. ta in. Chomu v bii vedut molodi komandyry? [Why are young commanders leading into battle?]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chomu-v-bii-vedyt-molodi-komandyry/32324937.html>. (in Ukrainian).
15. Matsehora Ya. V. ta in. (2013). *Psykhologichni zasady efektyvnosti sluzhbovo-boiovoi diialnosti viiskovosluzhbovtiv viiskovoi sluzhby za kontraktom vnutrishnikh viisk MVS Ukrainy: monohrafiia*. [Psychological principles of the effectiveness of service and combat activities of military personnel of the internal troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: monograph]. Kharkiv: Akad. VV MVS Ukrainy, 326 s. (in Ukrainian).
16. Romanchuk O. *Psykhologichna stiikist v umovakh viiny: indyvidualnyi ta natsionalnyi vymir*. [Psychological resilience in wartime: individual and national dimensions]. URL: https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/. (in Ukrainian).
17. Svoboda E. *Moralna travma: nevydyma epidemiia*. [Moral trauma: an invisible epidemic]. URL: <https://zbruc.eu/node/113373>. (in Ukrainian).
18. Sevruc I., & Sokolovska Y. (2022). *Moralno-etychni aspekty diialnosti tsyvilnykh ta viiskovykh na terytorii krainy, shcho zazнала viiskovoi ahresii: ukrainskyi dosvid*. [Moral and ethical aspects of the activities of civilians and military personnel on the territory of a country that has experienced military aggression: Ukrainian experience]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filos.-politoh. studii*. Vyp. 41. S. 78-87. (in Ukrainian).
19. Sokolov A. (2020). *Teoretychnyi analiz poniattia "moralna stiikist maibutnoho ofitsera"*. [Theoretical analysis of the concept of "moral stability of a future officer"]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika № 25*. S. 158-162. (in Ukrainian).
20. Sokolovska Y., Sevruc I., & Chuprinova N. (2021). *"Etyka zbroinoi borotby": poniattia, problemy, perspektyvy doslidzhennia*. ["Ethics of armed struggle": concepts, problems, research prospects]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal № 4*. S. 157-166. (in Ukrainian).
21. Fedotova T. V. (2022). *Empirychnе doslidzhennia moralnykh dylem osib yunatskoho viku v umovakh viiskovykh dii*. [An empirical study of the moral dilemmas of adolescents in conditions of military operations]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Serii: Pedahohika. Psykhologhiia. Medytsyna № 13*. S. 706-719. (in Ukrainian).
22. Chorny V., Romanychyn A., & Ostanchuk O. (2024). *Stiikist ukrainskikh viiskovosluzhbovtiv v hodi rosiisko-ukrainskoi viiny: psyhologichni chynnyky*. [Resilience of the Ukrainian military during the Russian-Ukrainian war: psychological factors]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, № 81(5)*, S. 181-189. (in Ukrainian).
23. Shemchuk O. M., Havriushenko V. V., & Verbyn N. B. (2023). *Naukovo-teoretychni aspekty psykhologhii moralnosti viiskovosluzhbovtiv v suchasni rosiisko-ukrainskii viini*. [Scientific and theoretical aspects of the psychology of the morality of military personnel in the modern Russian-Ukrainian war]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, № 2*. S. 146-160. (in Ukrainian).
24. Iahupov V. (2004). *Viiskova psykhologhiia. Teoriia i praktyka*. [Military Psychology. Theory and Practice]. Kyiv: Tandem, 656 s. (in Ukrainian).
25. Iareschenko O. V. (2019). *Umovy rozvytku moralno-psykhologichnoi stiikosti spivrobitnykiv natsionalnoi politsii Ukrainy*. [Conditions for the development of moral and psychological resilience of employees of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykhologichni nauky № 3*. S. 193-198. (in Ukrainian).
26. *Dylema (dilemma) – shcho tse take i yak vyrishuiutsia dylemy*. [Dilemma – what it is and how dilemmas are solved]. URL: <https://termin.in.ua/dylema-dilemma/>. (in Ukrainian).

Summary

THE MORAL STABILITY OF A WARRIOR AS A FACTOR OF ENSURING HIM FROM MORAL TRAUMATIZATION DURING THE EMERGENCE OF A MORAL DILEMMA DURING COMBAT ACTIONS

Pedchenko O. candidate of psychological sciences,
Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky
Sayenko O. candidate of technical sciences, associate
professor, Military Institute of Telecommunication and
Information Technologies named after the Heroes of Kruty
Manzya Y. Military Institute of Telecommunication and
Information Technologies named after the Heroes of Kruty

The article considers the problem of the moral stability of a soldier as a component of psychological stability. The importance of developing the moral qualities of military personnel as a basis for the formation of

moral stability is substantiated. Attention is focused on the importance of training military leaders to master the algorithm of the decision-making process in a moral dilemma situation to protect against moral traumatization and ensure high combat activity of personnel.

Introduction. The war that has been going in Ukraine since 2014 and entered in a new phase in February 2022 poses new challenges to society. The defenders of our state - soldiers who defend it on the front line and are constantly under combat stress - feel these challenges especially acutely. Combat stress experienced by the soldiers of the Armed Forces is associated with activities in conditions of daily stress, in conditions of extreme situations, with long-term isolation from the usual conditions of life. As a separate group of stressors in the professional activity of the military, stressors of a moral and ethical nature are singled out.

The presence of moral and ethical stressors in military professional activity allows us to talk about the importance of forming the moral stability of a serviceman as a component of his psychological stability, in particular, in the context of protecting him from moral traumatization.

Purpose. To reveal the importance of a soldier's moral and psychological stability in the context of protecting him from moral traumatization, in particular, when making a decision in a moral dilemma situation.

Methods. The methodological basis of the study is a set of general scientific and special methods of scientific knowledge, the application of which allowed ensuring the reliability of the results obtained and achieving the formulated goal and objectives of the study.

Originality. Moral traumatization is caused by the discrepancy between the reality that a person has encountered and in which he is forced to make decisions and act - and the moral principles of a person. E. Svoboda, referring to the history of the emergence of the concept of moral trauma, notes that this concept was introduced into scientific circulation in the 90s of the 20th century by the psychiatrist J. Shay. But the phenomenon of moral traumatization existed much earlier. B. Litz, who worked in the United States with veterans of the wars in Vietnam, Iraq and Afghanistan, noted that most past traumas were associated with increased feelings of guilt and hopelessness. Moral trauma, as noted by B. Litz, occurs when "your idea of a just and essentially good world is destroyed by something you did or witnessed". A person experiences an event that overturns his value system. This causes real, not invented moral suffering.

According to T. Hodgson's research, moral trauma can be caused by the following factors: immoral actions, death and injury, which the subject witnesses or commits himself; the need to make a decision in a situation of a moral dilemma, which can entail a feeling of betrayal by others or oneself, a feeling of dehumanization, violence. Let's emphasize that the moral dilemma faced by the soldier is defined by the researcher as one of the important factors of traumatization. From our point of view, it is this factor that is extremely important, because all other factors - the feeling of immorality of what has been done, injury or death, the feeling of betrayal, violence - can be the result of a decision made in a moral dilemma situation.

The result of scientific research became certain recommendations that can be turned to in a situation of a moral dilemma. First, it is worth remembering that in some cases the existence of a dilemma can be refuted by logical reasoning. Secondly, if the dilemma is still present, choose the solution, the implementation of which involves more good and, accordingly, less evil. Thirdly, try to expand the horizons of seeing the situation, which can allow you to review the problem, finding new alternative solutions to its solution. This algorithm is offered to military leaders in the armies of civilized countries of the world. Mastering the algorithm of the ethical decision-making process will allow a soldier in a situation of moral dilemma not only to make the only possible and effective decision, but also to be protected from moral traumatization.

Conclusion. The basis that will help to make a difficult moral decision, will help to protect a soldier from moral traumatization in a situation of a moral dilemma are his moral qualities, which are the basis of moral stability, the important content of which is a deep awareness by the warrior of the meaning of what he does and what he fights for, awareness of the content and the value of this activity, as well as the awareness of belonging to the History of one's country and its struggle for freedom and independence.

Keywords: moral injury; moral dilemma; moral stability; moral qualities of a warrior; the algorithm of the ethical decision-making process.

Концептуалізація – Педченко О. В.

Методика – Саєнко О.Г., Манзя Є. В.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

The authors declare that they have no conflict of interest.

Дата надходження рукопису/Date of receipt of the manuscript: 01.02.25.

Дата прийняття рукопису/Date of acceptance of the manuscript: 25.03.25.

© 2025. This work is under an open license CC BY-NC 4.0.